

ТЕОРЕТИЧЕН МОДЕЛ ЗА ФОРМИРАНЕ НА МЕДИЙНА ГРАМОТНОСТ ЧРЕЗ ИЗВЪНКЛАСНИ ФОРМИ НА РАБОТА НА УЧЕНИЦИ В ЕТАПА I – IV КЛАС

Гл. ас. д-р Златина Димитрова
Бургаски свободен университет

Резюме. Статията представя авторски теоретичен модел за формиране на медийна грамотност чрез извънкласни форми на работа на ученици в етапа I – VI клас. Той се базира на задълбочен теоретичен анализ и синтез на научна литература и официални документи. Неговите параметри включват подходи, принципи, цели, очаквани резултати, учебно съдържание, методи, техники и форми, които са съобразени с планираните равнища на усвояване на учебния материал. Стремешът е чрез въвеждане на иновативно обучение в извънкласни форми на работа да се повишат медийната грамотност и медийната култура на малкия ученик.

Ключови думи: теоретичен модел; медийна грамотност; начална училищна възраст

Въведение

Медиите и медийните средства вече присъстват трайно в ежедневието на децата, особено на тези в начална училищна възраст. Този процес допълнително се ускори по време на ковид пандемията с въвеждането на задължително обучение в електронна среда от разстояние дори за малките ученици. Ето защо въпросът „Как да обучаваме така, че децата да са медийно грамотни?“ става изключително актуален за българската образователна система.

В научната литература формирането на медийна грамотност се разбира като „процес на обучение въз основа на медийната култура в контекста на съдържанието на това образование, както и дейността на учителите и учениците. При неговото протичане трябва да се отчитат вариативността, импровизацията и диалогическата форма на преподаване и учене, както и изискванията на компонентите на учебния процес“ (Chelisheva 2003, p. 102).

За формирането и развитието на медийна грамотност при учениците в началния образователен етап е необходимо да се разработи и практически да

се реализира цялостна педагогическа система. Работата по проектирането и реализацията на такава система от знания е целесъобразно да започне със създаването на теоретичен модел. Моделирането позволява още на ниво дизайн да се идентифицират и изследват дидактически и организационно-методологически характеристики и свойства, психологически и педагогически възможности, предимства и недостатъци, да се оцени важноста на всеки от етапите в системата на фона на общия резултат от нейното функциониране.

Статията представя разработен от автора теоретичен модел, който се базира на задълбочен теоретичен анализ и синтез на научна литература и официални документи. Въз основа на разгледаните концепции може да се обобщи, че под теоретичен модел за формиране на медийна грамотност чрез извънкласни форми на работа на ученици в етапа I – IV клас се разбира специално създаден образец за целенасочено обучение и неговото внедряване в училищната практика. Неговите параметри включват подходи, принципи, цели, очаквани резултати, учебно съдържание, методи, техники и форми, които са съобразени с планираните равнища на усвояване на учебния материал. Стремешът е чрез въвеждане на иновативното обучение да се повиши медийната грамотност и медийната култура на учениците в началния етап на основната образователна степен. Предложеният теоретичен модел е апробиран в реална учебна среда чрез създаването на медиен клуб „Наблюдател“ с участието на ученици от IV клас.

1. Подходи и принципи в обучението

Повече от 10 са основните теоретични подходи за обучение в областта на медийното образование. Приложение при учениците в начална училищна възраст може да намерят следните подходи: *социокултурният, за развитие на критическото мислене, медийноактивностният, практически ориентираният и за използване и удовлетворение.*

Теоретичната база на *социокултурния подход* се гради на два компонента – културологически (необходимостта от образование в резултат от развитието на медийната култура) и социологически (като резултат от осъзнаването на социалната роля на медиите). Основните положения в социокултурната теория може да се представят така:

- развитието на медиите естествено води до необходимостта от професионално образование във всяка област, свързана с появата на нови медии;
- необходимостта от професионално обучение за езика на медиите сред подрастващите става все по-осезаема предвид масовостта на медийната аудитория и засилването на социалната роля на медиите.

Американската философска асоциация (АРА) дава следното определение за термина „*критическо мислене*“: „Целенасочена саморегулираща се преценка, която завършва с интерпретация, анализ, оценка и интерактивност, както и с

обяснение на очевидни, концептуални, методологични или контекстуални съображения, на които се основава съответното решение. Идеалното критическо мислене на човека обикновено е свързано с любознателност, добра осведоменост, доверие, гъвкавост, справедливост в оценката, честност при сблъсък с лични предразсъдъци, благоразумие в преценките, желание за преразглеждане, изясняване на проблеми и сложни въпроси, задълбоченост в намирането на нужната информация, разумност при избора на критерии, последователност в търсенето на резултати, които са толкова точни, колкото и първоизточниците. Тази комбинация свързва развитието на умения за критично мислене с разбирането за основите на рационалното и демократичното общество¹.

Теоретичната основа на този подход е водеща цел на медийното образование: да научи аудиторията да анализира и идентифицира манипулативното влияние на медиите, да се ориентира в информационния поток на модерното общество¹. В процеса на обучение учениците изучават влиянието на медиите, а критическото им мислене се развива с помощта на медийни текстове.

Медийноактивностният подход води началото си от признанието, че медийното образование се изгражда „върху последователното разполагане на аудиторията от страна на учителите в благоприятни условия за овладяване на следните дейности:

- адекватно възприемане на медийните текстове като продукти на човешката дейност, разбиране на механизмите за тяхното създаване и тиражиране, критична оценка и квалифицирана преценка;
- наблюдение върху функционирането на медиите, ориентирано към съзнателен избор и употреба;
- участие в диалог с медиите, базиран на модерните медийни средства;
- овладяване процеса на създаване на медийни текстове чрез участие в медийни образователни проекти с различен мащаб“ (Fateeva 2007, p. 34).

Практически ориентираният подход в медийното обучение е познат още и под името „таблица за умножение“ (има се предвид, че учениците трябва да владеят практическите умения за работа с медийна техника толкова добре, колкото таблицата за умножение). За теоретична база служи адаптираната теория „потребление и удовлетворение“ в областта на медиите (например децата се интересуват от медийна техника, значи трябва да се удовлетворят техните потребности – да се научат да фотографират, да правят видео, да монтират, озвучават, да правят презентации, да създават сайтове в интернет и др.). Оттук идва и повишеното внимание към медийните технологии и формирането на практически умения за тяхното използване, включително и за създаване на собствени медийни продукти.

Приложение в обучението на учениците в началния образователен етап има и *подходът за използване и удовлетворение* (теория за ориентация към медийните предпочитания на аудиторията). Това означава, че влиянието на

медите върху аудиторията е ограничено, а подрастващите могат да избират и да оценяват медийния текст според своите нужди.

Този подход е близък до теорията за медийно образование с цел формиране на критическо мислене, защото и в двата случая се отнася до развиване способността на учениците правилно да избират и критично да оценяват медийния текст. Направеният анализ обаче показва, че има и съществени разлики: в първия случай медийните преподаватели разчитат на „положителните“ аспекти на медийната информация, а във втория – на „отрицателните“, т.е. те се опитват да защитят публиката от манипулативното влияние на медиите. В този смисъл, може да се съгласим със становището на медийния експерт Д. Бъкингам: „Ние уважаваме и ценим желанието на учениците за забавление и формиращите се у тях знания за културата, но цел на образованието трябва да бъде и разширяването на техния мироглед“ (Buckingham 2009, p. 127).

Основните **принципи на обучение в областта на медийното образование** са изведени от Мастерман (Masterman 1998). Ето и по-важните от тях, които имат отношение към подготовката на учениците в етапа I – IV клас:

- централна концепция на медийното образование е преосмисляне/репрезентация. Медиите не отразяват реалността, а преосмислят/представят я, използвайки система от знаци и символи. Без този принцип медийното образование е невъзможно;
- медийното образование е процес, който продължава през целия живот на човека. Но за учениците това става приоритетно в класната стая;
- целите на медийното образование не са само формиране на критично мислене, но и развитие на критична самостоятелност;
- медийното образование е изследователски процес;
- ключовите понятия в медийното образование до голяма степен са аналитични инструменти, а не алтернативно съдържание;
- съдържанието в медийното образование означава развитие на вариативни аналитични инструменти;
- ефективността на медийното образование може да бъде оценена по два критерия: способността на учащите да променят своето критическо мислене в нови ситуации, ангажираност и мотивация, изразени от тях по отношение на медиите;
- в идеалния случай оценяването на медийното образование на учащите е тяхната самооценка;
- медийно образование е много нови дейности и тяхното приложение в нови области;
- медийното образование се състои от „практическа критика“ и „критическа практика“;
- медийното образование обхваща отношенията между родителите, медийни специалисти и преподаватели;

– медийното образование е специална област, защото знанието не просто се предава от учителите или се „открива“ от учениците. То е обект на критическо изследване и диалог, по време на които новите знанията се придобиват активно от учители и ученици.

2. Цели и очаквани резултати от обучението

Според Д. Бъкингам медийното образование има за цел „не просто да научи децата да „четат“ и разбират медийните текстове или пък да „пишат“ свои такива, а да ги научи самостоятелно целенасочено да разсъждават върху процесите на четене и писане на медийни текстове, да разбират и анализират собствената си дейност като читатели и създатели на медийни текстове“ (Buckingham 2013, p. 161).

Всичко, което придобива детето в началния етап на формиране на своята личност, остава за цял живот. Това се отнася и за способността да мисли критично и да анализира информацията, която го заобикаля. Затова един от приоритетите в обучението още в етапа I – IV клас трябва да бъде формирането на умение за критично мислене у учениците. За да даде резултат, педагозите трябва да са запознати с актуалността на проблемите, свързани с медийната грамотност и медийната култура на подрастващите. Добре е те да си поставят конкретни цели в подготовката на своите възпитаници, свързани със създаването на знания и на умения за търсене, намиране и анализиране на информация, както и за спазване на определени правила за безопасност в интернет пространството.

В тази връзка, експерименталното обучение за формиране на медийна грамотност на ученици в началния образователен етап има за **цел** да създаде медийно образовани личности. С това са свързани и **очакваните резултати** от обучението – да задоволи потребностите на децата от знания за съвременното информационно пространство, да им даде умения да се ориентират в огромния поток от информация, и да създаде култура за комуникация с медиите. Това става чрез:

- знания за медиите и различните медийни жанрове, за средствата за информационни и комуникационни технологии, както и за тяхното безопасно използване;
- умения да използват различни способи за търсене, събиране, обработка, възприемане, интерпретация, анализ и оценка на медийни текстове, които могат да използват в различни форми на самоизразяване с помощта на медийните технологии;
- формиране на креативни личности, притежаващи комуникативни способности и критично мислене;
- формиране на естетическо възпитание на децата чрез продукцията на детската кинематография и музиката.

3. Учебно съдържание

Учебното съдържание дава конкретен отговор на въпроса какво включва обучението в съответното образователно направление. Под учебно съдържание се разбира система от знания и умения, подбрани за изучаване в даден тип учебно заведение и в различен клас. Съдържанието, като цяло, дава основа за развитие на учениците, за формиране на тяхното мислене, познавателни интереси и подготовка за живота (Podlasii 1999, p. 321).

В учебното съдържание на експерименталния образователен модел за формиране на медийна грамотност на ученици в етапа I – IV клас чрез извънкласни форми на работа са включени **знания за:**

- 1) видовете медии и различните медийни жанрове;
- 2) информирано използване на медийни средства;
- 3) информирано търсене, намиране, възприемане и обработка на информация, предавана чрез медийни средства;
- 4) възможностите за комуникационни и медийни взаимодействия;
- 5) разбиране на скрития смисъл на медийните съобщения;
- 6) критично четене и разбиране на медийното съдържание;

и умения за:

- 1) информирано използване на медийни средства;
- 2) безопасно използване на медийни средства в интернет;
- 3) намиране и извличане на явно представена информация;
- 4) правене на преки изводи, които са представени в текста;
- 5) осъзнат избор в медийна среда и качествена преценка на медийния факт и текст;
- 6) ориентиране в информационния поток и преценка на достоверността на информацията;
- 7) безопасно създаване, поддържане и използване на възможности за комуникация в интернет;
- 8) разпознаване на медийни жанрове и създаване на медийна информация;
- 9) създаване на медийни форми за комуникация и собствени медийни продукти;
- 10) създаване на медийни послания и пресъздаване на медийни текстове;
- 11) откриване на разликата между факт и измислица, рекламен и други видове контекст на медийни текстове;
- 12) критичен анализ на медийни съобщения;
- 13) оценяване степента на надеждност и точност на предоставената информация.

Съдържанието на учебната програма допринася за развитие на критическото мислене и критичната автономност на личността в условията на преход от „информационно общество“ към „общество на знанието“; подготвя новото поколение за живот в съвременните информационни условия,

за възприемането на различна информация, разбирането ѝ и осъзнаването на последиците от нейното въздействие върху психиката на хуманистична основа.

4. Методи, техники и форми на обучение

Методът е съвкупност от сравнително хомогенни техники, операции за практическо или теоретично развитие на реалността, подчинени на решаването на конкретна задача. В педагогиката проблемът с разработването на методи за възпитание и обучение и тяхното класифициране е един от основните.

Според К. Димчев методът на обучение е „...модел на взаимодействието между преподаване и учене; взаимодействие, насочено към постигане на определен образователен ефект“ (Dimchev 2010, p. 148).

При работа с по-малки ученици учителите най-често използват методи за възпитание и методи на обучение. Сред методите за възпитание в наши дни най-обективна се явява класификацията, която се основава на ориентацията. Тя включва методи за формиране на съзнанието у учениците, за организиране на дейности и формиране на тяхното социално поведение, за стимулиране и мотивиране дейността и поведението на детето. В една от класификациите на методите за обучение се откроява перцептивният подход. С възприемателния подход източникът на предаване на информация и естеството на възприемането му се вземат за основа, а той включва подбор на вербални, визуални и практически методи на преподаване, отразяващи както дейността на учителя, така и на учениците.

Освен методи за възпитание и обучение съществуват и методи за формиране на медийна грамотност у учениците в началния образователен етап. Медийният педагог И. В. Челишева предлага следната класификация.

Според източника на получените знания:

- словесни (лекция, разказ, беседа, обяснение, дискусия);
- нагледни (илустрация и демонстрация на медийни текстове);
- практически (изпълнение на различни видове задачи с практически характер с медийни материали).

Според равнището на познавателна активност:

- обяснително-иллюстративни (съобщаване на медийна информация и нейното възприемане от аудиторията);
- репродуктивни (разработване и представяне от учителя на различни упражнения и задания въз основа на медийни материали, така че учениците да овладеят техниките да ги оценяват самостоятелно);
- проблемни (проблемен анализ на определени ситуации или медийни текстове с цел развиване на критическото мислене);
- евристични, изследователски (организиране на изследователско-творческата активност на учениците) (Chelisheva 2003, p. 112).

Изборът на определен метод или техника е тясно свързан с целите и конкретните задачи, които си поставя учителят в процеса на медийно огранчаване. Важен фактор при избора на метод са и **медийните средства**, които ще използва педагогът, а те могат да бъдат печатни, аудио-визуални медии, компютърни технологии и др.

Медийните експерти предлагат и други методи за формиране на медийна грамотност у учениците (Fateeva 2007, р. 8), които може да се разделят на:

1) литературно-имитационни (писане на сценарии за анимационни филмчета, различни разкази и др.);

2) театрално-ситуативни (инсцениране на различни епизоди от медийния текст, на процеса на създаване на медийния текст и др.);

3) изобразително-имитационни (създаване на плакати, фотоколажи, рисунки на теми, свързани с медийната култура, и др.).

Литературно-имитационните творчески занимания са насочени към писането на медийни текстове от различен характер. За децата в начална училищна възраст е особено интересно да създават сценарии за произведения на медийната култура от всеки вид и жанр за училищни вестници и списания например. Изпълнявайки тези задачи, учениците усвояват различни медийни понятия като „сценарий“, „сюжет“, „тема“ и др., а заедно с това се развиват творческият потенциал и въображение на децата. Тези занимания играят голяма роля за формиране на умения за възприемане на медийни текстове.

Театрално-ситуативните творчески занимания обикновено се реализират чрез ролеви игри. Между учениците се разпределят роли и задачи, които те пресъздават в процеса на разыгране на даден медиен текст. Освен това учениците могат да изменят текста, като измислят нови герои или създадат нов край на определен анимационен филм.

Важен е не резултатът от създаването, например на нова анимация, а самият процес на развитие на креативното и критическото мислене, на творческите способности. В процеса на разыгране учениците могат да сравняват характера и постъпките на героите и да измислят „свои действия“ на вече съществуващи герои. Игровата форма на провеждане на такъв тип занимания помага на всяко дете да прояви творческо мислене.

Третият вид творчески дейности са изобразително-имитационните. Методиката за тяхното изпълнение също е предназначена за игри и ролеви възможности в педагогическия процес. Създаване на рекламни плакати на собствен медиен текст с помощта на допълнителни рисунки върху вече готов афиш или пък рисуване на своя картина, на рисунки и колажи по литературни и медийни произведения, създаване на комикси въз основа на определени медийни текстове, предназначени за малките ученици, са само част от възможностите за такъв вид творчески занимания. Те развиват критическото творческо мислене на детето.

С развитието на съвременните цифрови технологии критическото мислене по отношение на медийните произведения става неотменна част от развитието на медийна грамотност. Всички тези методи, призвани да развиват умение за анализиране на медийни произведения, способстват за развитие на критическото мислене, а благодарение на такива учебни занимания значителна част от аудиторията може да премине на по-високо ниво на развитие на медийната компетентност.

Наред с методите, формирането на медийна грамотност става и с помощта на подходяща **форма на обучение**. Формата се свързва предимно с числеността на учениците, времето и мястото за провеждане на обучението, както и с реда на неговото провеждане. Според броя на участниците в учебния процес се разграничават индивидуални, групови (колективни) и масови форми. За всяка от тях се избират най-ефективните методи за формиране на медийна компетентност на учениците чрез извънкласни дейности.

Може да се обобщи, че използването на подходящи методи и форми на обучение за формиране на медийната компетентност на малките ученици допринася за повишаване интереса и ефективността от образователния процес, както и мотивацията на децата да работят с медийни средства.

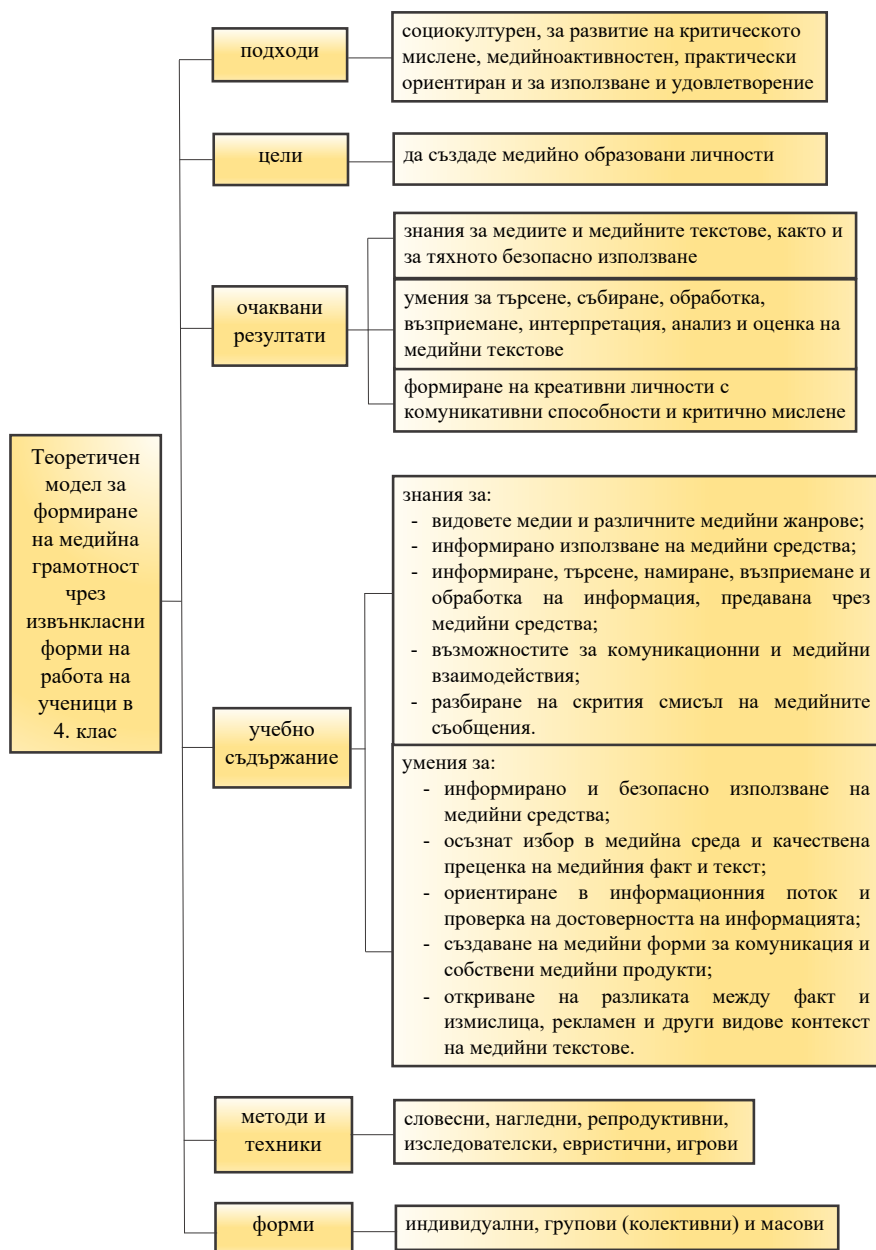
Заклучение

Въвеждането в практиката на теоретичния модел за формиране на медийна грамотност на ученици в началния образователен етап е една от актуалните задачи на съвременното българско училище. Развитието на медийната култура на малките ученици може да премине в няколко направления:

- формиране на критическо мислене на базата на нагледно използване на медийни текстове в преподаването по отделни учебни предмети с цел интегриране на медийното образование;

- изучаване практиката на съвременните медии – работа върху училищни печатни и онлайн медии, радио и телевизия. Това допринася за формирането на собствена позиция по отношение на медийната информация чрез реализиране на творческия потенциал на ученика, както и за формиране на медийна грамотност.

Обединението на тези две направления чрез използването на пълния набор от педагогически технологии може да даде комплексно медийно образование на малкия ученик. Именно то е необходимо в съвременното българско училище, тъй като съчетава предимствата на формирането на медийната култура във всички дейности (урочни, извънкласни и извънучилищни).

Фигура 1. Теоретичен модел за формиране на медийна грамотност чрез извънкласни форми на работа на ученици в IV клас

БЕЛЕЖКИ

1. MASTERMAN, L., 1998. 18 Principles of Media Education. Available from: <http://www.medialit.net/reading-room/media-awareness-education-eighteen-basic-principles>. [Viewed 2023-2-02].

ЛИТЕРАТУРА

- ДИМЧЕВ, К., 2010. *Основи на методиката на обучението по български език*. София. ISBN 9789540732138.
- ПОДЛАСЫЙ, И. П., 1999. *Педагогика*. Москва: Владос. ISBN 978-5-691-01553-3.
- ФАТЕЕВА, И. А., 2007. *Медиаобразование: теоретические основы и опыт реализации*. Челябинск. ISBN 978-5-7271-0853-6.
- ЧЕЛЫШЕВА, И. В., 2003. *Методика и технология медиаобразования в школе и вузе*. ISBN: 978-5-87976-580-9.
- BUCKINGHAM, D., 2009. Children's changing cultural environment in the age of digital technology. *An introduction to childhood studies*, pp. 124 – 140. ISBN: 978 0 335 2280 6 (sb) 0 335 22870 4.
- BUCKINGHAM, D., 2013. *Media education: literacy, learning and contemporary culture*. Cambridge: Polity Press. ISBN: 978-0-745-65941-1.
- MASTERMAN, L., 1997. *A Rational for Media Education. Media Literacy in the Information Age*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction Publishers. ISBN: 9781351292924.

REFERENCES

- BUCKINGHAM, D., 2009. Children's changing cultural environment in the age of digital technology. *An introduction to childhood studies*, pp. 124 – 140. ISBN: 978 0 335 2280 6 (sb) 0 335 22870 4.
- BUCKINGHAM, D., 2013. *Media education: literacy, learning and contemporary culture*. Cambridge: Polity Press. ISBN: 978-0-745-65941-1.
- CHELISHEVA, I., 2003. *Metodika i tehnologia mediaobrazovaniya v shkole i vuze*. ISBN: 978-5-87976-580-9.
- DIMCHEV, K., 2010. *Osnovina metodikata na obucheniето po balgarski ezik*. ISBN 9789540732138.
- FATEEVA, I., 2007. *Mediaobrazovanie: teoreticheskie osnovi i opit realizacii*. Chelyabinsk. ISBN 978-5-7271-0853-6.
- MASTERMAN, L., 1997. *A Rational for Media Education. Media Literacy in the Information Age*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction Publishers. ISBN: 9781351292924.
- PODLASII, I., 1999. *Pedagogika*. Moskva: Vlados. ISBN 978-5-691-01553-3.

THEORETICAL MODEL FOR THE FORMATION OF MEDIA LITERACY THROUGH EXTRACURRICULAR FORMS OF WORK OF STUDENTS IN THE STAGE 1st – 4th GRADE

Abstract. The article presents an author's theoretical model for the formation of media literacy through extracurricular activities of students in the 1st – 4th grade. It is based on in-depth theoretical analysis and synthesis of scientific literature and official documents. Its parameters include approaches, principles, goals, expected results, learning content, methods, techniques and forms that are consistent with the planned levels of learning material. The aim is to increase media literacy and media culture of the young students by introducing innovative training in extracurricular activities.

Keywords: theoretical model; media literacy; primary school age

✉ **Dr. Zlatina Dimitrova, Assist. Prof.**

ORCID ID: 0000-0002-6998-8745

Center for Humanities

Burgas Free Univesity

Burgas, Bulgaria

Email: zl.dimitrova@bfu.bg